

старонках перыядычнага друку выразна прасочваецца думка, што ў тыя часы такія паняцці, як барацьба за свабоду і барацьба за веды павінны былі стаць тоеснымі. Матэрыял газет і часопісаў дапамагаў жыхарам краю асэнсаваць іх сацыяльнае становішча і прадоўжыць змаганне за нацыянальную ідэю ўжо ў новых гістарычных умовах, спрыяў духоўнаму ўдасканаленню асобы, фарміраванню эстэтычнага густу чытачоў.

Літаратура

1. Гаўрылюк А. Песня з Бярозы (пераклад М. Рудкоўскага) // Заря.– 1979.– 11 сентэбры.
2. Газеты „Под небом Полесья”, „Наша воля”, „Брест над Бугом”, „Вікна”, „Меч”, „Голос правды”, „Сельроб”, „Сила”.– Дзяржархіў Брэсцкай вобл.
3. До тебе, свеце...: Украінська літаратура Берестейщини.– К.: Укр. Центр духов. культуры, 2003.– 544 с.
4. Калеснік У. Час і песні. Літаратурныя нарысы і партрэты.– Мн.: Дзяржвыд БССР, 1962.– 237 с.
5. Мілеўскі Ян Ежы. Заходняя Беларусь: да пытання тэрыторыі і насельніцтва // Беларускі гістарычны часопіс.– 1998.– № 3.

УДК 821.112.2.09+821.161.3.09

Андрій Бураў

“ФАЎСТ” ГЁТЭ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Статья посвящена трагедии И. В. Гёте „Фауст”, изучению истории и особенностей её перевода на белорусский язык. Автор уделяет внимание достоинствам и недостаткам перевода, сравнивает отрывки из оригинального и переводных (переводы А. Дударя и В. Сёмухи) текстов трагедии.

Ключевые слова: развитие литературы, трагедия „Фауст”, художественный перевод.

Бурав А. „Фауст” Гете в білоруській літаратуры. Стаття присвячена трагедії І. В. Гете „Фауст”, вивченню історії й особливостей її перекладу на білоруську мову. Автор приділяє увагу також недолікам перекладу, порівнює уривки з оригінального і перекладного (переклади А Дударя та В. Сьомухи) текстів трагедії.

Ключові слова: розвиток літератури, трагедія „Фауст”, художній переклад.

Burav A. „Faust” of Gete in Byelorussian literature. The article deals with the history and peculiarities of the translation of I. V. Goethe’s “Faust” into the

Belarusian language. The author pays special attention to the problems of the translations, compares the extracts from the original and translated by A. Dudar and V. Semukha works.

Key words: development of literature, tragedy „Faust”, artistic translation.

Працэс з’яўлення ў кожнага народа твораў высокай ідэйна-эстэтычнай вартасці і значнасці з’яўляецца моцным імпульсам далейшага назапашвання як нацыянальных, так і агульначалавечых каштоўнасцей. Мастакі слова імкнуцца творча пераасэнсаваць усё лепшае, што было зроблена іх папярэднікамі, і дапоўніць скарбніцу светавай літаратуры, „пераплавіўшы” традыцыі, выпрацаваныя да іх, у навацыі.

Такім шляхам – праз засваенне традыцыйнага, назапашанага шматвяковым развіццём слоўнага мастацтва, і праз непасрэдня творчыя кантакты ажыццяўляецца ўзаемны працэс узбагачэння і нацыянальнай, і сусветнай літаратуры: „мастацкі пераклад перадае нацыянальнай літаратуры не толькі малавядомыя ці незнаёмыя сваеасаблівасці і ўяўленні чужой рэчаіснасці, але і не ўласцівыя для гэтай літаратуры формы” [1, 7].

Неабходнасць вывучэння мастацкага вопыту розных народаў дзеля глыбейшага ўведвання сваіх набыткаў зразумелі яшчэ „класікі” беларускай літаратуры. Так, у сваім артыкуле „Забыты шлях” (1915) М. Багдановіч сцвярджаў: „Намагаючыся зрабіць нашу паэзію не толькі мовай, але і духам, і складам твораў шчыра беларускай, мы зрабілі б цяжкую памылку, калі б кінулі тую вывучку, што нам давала светавае (найчасцей еўрапейскае) паэзія. (...) Было б горш, чым нядбальствам, нічога не ўзяць з таго, што сотні народаў праз тысячы год сабіралі ў скарбніцу светавай культуры” [2, 291].

Ёган Вольфганг Гётэ – адна з найбуйнейшых постацяў сусветнай літаратуры, якая вызначыла ў многім яе дамінантныя рысы. Творчая спадчына пісьменніка, навукоўца, філосафа-гуманіста, што даўно прызнана за аксіёму, значна паўплывала на слоўнае мастацтва многіх народаў свету, але перш за ўсё – еўрапейскіх.

Да ліку шэдэўраў, роўных па светавай значнасці, па глыбіні зместу, дасканаласці формы, папулярнасці „Боскай камедыі” Дантэ, „Гамлету” Шэкспіра, „Вайне і міру” Талстога, „Братам Карамазавым” Дастаеўскага, безумоўна, належыць і знакамітая трагедыя Ё. В. Гётэ „Фаўст”.

Дададзім, што ў сусветнай літаратуры створана цэлая галерэя герояў – Праметэй, Гамлет, Дон Кіхот, якія агульначалавечым зместам далёка выходзяць за межы эпох, становяцца „архевобразамі”, „вечнымі”, як само жыццё. Да іх належыць і Фаўст Гётэ, якога руская даследчыца Г. Г. Ішымбаева назвала „адной з вызначальных вяршыняў у развіцці еўрапейскай мастацкай культуры” [3, 3].

Фаўстаўскі вобраз-архетып у той ці іншай ступені паўплываў на творцаў А. С. Пушкіна, Г. Гесэ, Т. Мана, А. Міцкевіча і іншых аўтараў, унёс карэктывы ў іх вобразную сістэму. Можа адсюль, з падобнага ўплыву і вынікае наяўнасць вялікай колькасці перакладаў галоўнага твора паэта на многія мовы свету.

Судакрананне з творчасцю Гётэ на Беларусі адносіцца да 60-х гадоў XIX стагоддзя. Яно адбывалася даволі павольна, нераўнамерна, у некалькі этапаў. Першы з іх ахоплівае перыяд з другой паловы XIX да 20-х гадоў нашага стагоддзя і вызначаецца тым, што знаёмства з творчасцю паэта адбывалася галоўным чынам апасродкавана: праз рускамоўныя пераклады, выданні, прэсу і тэатр, ацэнкі яго творчасці рускімі крытыкамі і літаратуразнаўцамі.

Беларускі чытач далучаўся да „Фаўста” як апасродкавана праз шматлікія рускамоўныя пераклады XIX стагоддзя (Губер, Врончанка, Цэртэлеў, Халадкоўскі, Фет і інш.), а таксама праз музычную версію „Фаўста” – лібрэта оперы, – напісанае кампазітарам беларускага паходжання князем Антоніем Генрыкам Радзівілам разам з Гётэ, якое, як адзначаюць Л. Баршчэўскі і П. Копанеў, „мела поспех у Еўропе ў XIX стагоддзі” [4, 20]. Што тычыцца рускамоўных перакладаў „Фаўста”, то, на думку выдатнага рускага літаратуразнаўцы В. М. Жырмунскага, нягледзячы на шматлікія варыянты перакладу, прапанаваныя як прафесійнымі перакладчыкамі і паэтамі, так і „аматарамі”, асаблівай увагі заслугоўваюць толькі два з іх: Халадкоўскага і Фета [5, 410–434].

Уласна беларускае перасатварэнне „Фаўста” бярэ свае вытокі таксама з XIX стагоддзя, калі А. Абуховіч узнавіў па-беларуску асобныя раздзелы знакамітай трагедыі Гётэ, аднак, на жаль, пераклад у свой час не мог быць надрукаваны і, відаць, страчаны назаўсёды [6, 13].

Цікавасць беларускай грамадскасці да творчасці Ё. В. Гётэ, да „Фаўста” ўзрасла ў другой палове 20-х–пачатку 30-х гадоў XX стагоддзя, калі паэтам-маладнякоўцам А. Дударом была распачата

праца над перакладам геніяльнага твора, якая завяршылася друкаваннем у часопісе „Полымя рэвалюцыі” раздзелу „Перад брамай” пад агульнай назвай „З „Фаўста”, а ў ЛіМе – некалькіх ўрыўкаў з трагедыі: „Склеп Аўэрбаха ў Лейпцыгу” (апошнія, на жаль, сёння страчаны).

У 1949 годзе ў перыёдыцы быў апублікаваны заключны маналог Фаўста з другой часткі трагедыі ў перакладзе Аляксея Зарыцкага. У гэты час у Савецкім Саюзе былі прызнаныя за ўзорныя „класічныя” рускамоўныя версіі перакладу „Фаўста” М. Халадкоўскага і Б. Пастэрнака. Нават і сёння, у XXI ст., яны не страцілі сваёй актуальнасці. Беларускамоўны „Фаўст” доўгі час быў прадстаўлены толькі ўрыўкамі, пакуль у 1966 годзе ў ЛіМе не з’явіліся пераклады В. Сёмухі „Класічная ноч Вальпургіі”, „Песня пра блыху”, „Прысвячэнне”, „Селянін пад ліпамі”, „Фульская балада” – дасканалыя, адметныя, бо іх аўтар – сапраўдны прафесіянал, да гэтага ўжо перасатварыў па-беларуску палотны В. Брэдэля, Р. М. Рыльке, Г. Гесэ, Ю. Тувіма, М. Канапіцкай, А. Міцкевіча, А. Бэлса, В. Лаціса і іншых нямецкіх, польскіх, латышскіх паэтаў.

У 1976 г. з’явіўся першы поўны беларускі пераклад „Фаўста” ў двух частках В. Сёмухі, у 1991 – другі. Трэцяе выданне знакамітай трагедыі ў серыі „Беларускі кнігазбор” датуецца 1999 годам.

Такім чынам, на беларускай мове гётэўскі „Фаўст” прадстаўлены сёння ў двух варыянтах: А. Дудара (асобны раздзел „Перад брамай”) і В. Сёмухі, што дае нам падставу для іх супастаўлення і параўнання.

У гэтым раздзеле ўражвае майстэрства, з якім Гётэ паказвае карціны жыцця ўсіх слаёў насельніцтва тыповага нямецкага гарадка. Людзі займаюцца сваімі дробнымі справамі, маюць вузкія інтарэсы. У папярэдняй сцэне твора („Ноч”) закраналіся значныя філасофскія пытанні, тут жа размова ідзе аб малазначных і выпадковых сцэнках з жыцця масы, натоўпу.

У гэтай жанравай сцэнцы трагедыя адзінокай асобы ўпісваецца ў шматаблічны чалавечы і рэчавы фон. Фон гэты спатрэбіўся Гётэ для таго, каб падкрэсліць выключнасць Фаўста як асобы, але і разам з тым нагадаць, што чалавецтва складаецца не з адных Фаўстаў, а і з мізэрных безаблічных асобаў.

Усё ўвасобленае ў постацях гараджан і ў іх кароткіх рэпліках потым абагульнена ў новым маналогі Фаўста (ён займае сімвалічнае значэнне – пасведчыць пра абуджэнне галоўнага героя трагедыі да

новага жыцця), у якім Гётэ пасрэдствам паказу ажыўлення прыроды трапна адлюстроўвае памкненні „новай”, ачышчанай, прасветленай пасля няўдалай спробы самагубства душы Фаўста:

*Сівая зіма баль спраўляе кароткі
Між горных уцёсаў і змрочных
цяснін.*

*Адтуль яна, лютая, злосна яшчэ
Вятрыскамі, колкаю снежнай
парошай*

Па ніве ўзрунелай і нашы сячэ
(пер. В. Сёмуха) [4, 179].

*Бабулька-зіма, згубіўшы сілы,
Да змрочных гор папаўзла назад.*

*І не спыняе, уцякаючы, ліць
Познія стромы зярністага лёду*

На зелянеючыя палі

(пер. А. Дудар) [8, 94].

І калі В. Сёмуху ўдалося захаваць усе метафарычныя звароты, трапна, па-сапарўднаму перасатварыўшы іх па-беларуску, то ў варянце А. Дудара мы маем справу з рыфмаваным падрадкоўнікам. Параўнаем:

*Der alte Winter, in seiner
Schwäche,
Zog sich in rauhe Berge zurück.
Von dorthier sendet er, fliehend, nur
Ohnmächtige Schauer körnigen Eises
In Streifen über die grünende Flur.*

*Старая зіма, у сваёй слабасці,
Папаўзла ў змрочныя горы.
Адтуль яна насылае, уцякаючы,
толькі
Бяссільныя стромы зярністага льду
У набеггах на зелянеючае поле.*

У перакладзе маналога Фаўста заслугоўваюць увагі наступныя прыклады:

*Doch am Blumen fehlt's im Revier,
Sie nimmt geputzte Menschen dafür*
[9, 35].

*І хоць не цвітуць ні лугі, ні палі,
Дык людзі затое паўсюль расцвілі*
[4, 179].

І калі ў дадзеным выпадку Васіль Сёмуха вельмі ўдала карыстаецца прыёмам антаніміі і ўжывае адмоўную часціцу *не* (*не цвітуць*), што лексічна і стылістычна абумоўлена нямецкім дзеясловам *fehlen* (*адсутнічаць, не хапаць*), то А. Дудар зноў карыстаецца падрадкоўнікам:

І калі кветак няма нідзе

Многа ёсць прыбраных людзей [8, 95].

Звернемся да фразы Фаўста, якая гучыць у сярэдзіне маналога:

Sie feiern die Auferstehung des Herrn,

Denn sie sind selber auferstanden [9, 35].

У тэксце В. Сёмухі адпаведна чытаем:

Ўваскрэсенне адсвяткаваўшы Хрыста.

І самі ўсе людзі ўваскрэслі нібыта [4, 179].

Перакладчык ужывае дзеяслоў-выказнік з выразным адценнем умоўнасці, у той жа час у арыгінале аўтарам выкарыстаны дзеяслоў у сказе са злучнікам *denn* (бо, таму што), які такой умоўнасці не выяўляе, а паказвае на прычынныя адносіны. Дзякуючы гэтаму злучніку, дзеяслоў *aufstehen* (уваскрэснуць) набывае больш шырокае значэнне *ажыць, прагнуцца*, у той жа час у перакладзе гэтая сэнсавая дамінанта страчваецца.

Фаўст працягвае сваю прамову, звернутую да Вагнера:

Aus der Kirchen ehrwürdiger Nacht   *Ад змрочна-ўрачыстай царкоўнай*
Sind sie alle ans Licht gebracht   *Спяшае на ўлонне прыроды народ!*
[9, 35].   [4, 179].

У гэтым выпадку перакладчык памяняў катэгорыю стану дзеяслова – залежны *sind gebracht* (Zustandpassiv) на незалежны: *спяшае*, звязіў словы *ans Licht* (да святла), бо памяняў іх на выраз – *на ўлонне прыроды*. Тут словы *да святла* могуць мець некалькі значэнняў: або да сонечнага святла, г. зн. на ўлонне прыроды, або да святла Боскага, што таксама абумоўлена кантэкстам.

Вагнер, выслухаўшы Фаўста, на яго захапленне абуджанай прыродай і прагнуўшымся, “уваскрэсшым” народам з’едліва адказвае яму:

Mit Euch, Herr Doktor, zu spazieren
Ist ehrenvoll und ist Gewinn [9, 35].

У перакладзе адказ гучыць так:

Мне, пане доктар, не на шкоду   *Пан доктар, з вамі прагуляцца*
Вандроўкі нашыя пяхком   *Карысць і гонар хоць каму*
(пер. В. Сёмуха) [4, 179].   (пер. А. Дудара) [8, 95].

Вагнер працягвае:

Doch würd’ ich nicht allein mich her verlieren,
Weil ich ein Feind von allem Rohen bin.
Das Fiedeln, Schreien, Kegelschieben
Ist mir ein ganz verhasster Klang;
Sie toben wie vom bösen Geist getrieben
Und nennen’s Freude, nennen’s Gesang [9, 35–36].

Але, на вашым месцы, зроду   *Адзін я набаяўся-б тут застацца,*

*Не знаўся б з грубым мужыком.
Варожыя іх песні, танцы,
Іх скрыпкі, кеглі, карагод;
Як чэрці ў некле галадранцы,
А вы мне кажашце — народ!*

(пер. В. Сёмуха) [4, 179].

*Я вораг грубаму ўсяму.
Тут скрыпкі, кеглі, гвалт нясны,
Праціўна гэта, проста жуць:
Як апантанья галосыць
І гэта радасцю яшчэ завуць*

(пер. А. Дудар) [8, 95].

У арыгінале прыведзенага два разы ўжываюцца словы, якія падкрэсліваюць варожасць Вагнера да народа: *ein Feind* (вораг) і *verhasster* (ненавісны). У першым выпадку Вагнер сам прызнаецца, што ён вораг народу, яго традыцыям: *Weil ich ein Feind von allem Rothen bin*, і таму яму ненавісныя песні народа: *Ist mir ein ganz verhasster Klang*. – *Варожыя іх песні, танцы*.

В. Сёмуха ўкладвае ў вусны Вагнера такую рэпліку, адрасаваную Фаўсту: *А вы мне кажашце народ!*, хоць у арыгінале Вагнер гаворыць: *Und nennen's Freude, nennen's Gesang*. (*І завуць гэта радасцю, завуць гэта спевамі*). Хоць і, здаецца, што варыянт А. Дудара больш дакладны, бо ў ім захаваныя ўсе рэплікі Вагнера з арыгінала, але падрадкаўнік, што выкарыстоўвае А. Дудар, гучыць неяк груба, спрошчана, падобна таму, як бы гэты тэкст перакладаў бы нямецкі перакладчык, а не носьбіт мовы, на якой перасатвараецца твор. Васіль Сёмуха, уклаўшы ў вусны Вагнера рэпліку *А вы мне кажашце народ!*, з дапамогай толькі інтанацыі (выклічніка) надае больш экспрэсіўнасці выказванню, тэксту, больш ярка падкрэслівае варожасць адносінаў Вагнера да народа.

Вельмі трапна ўжывае В. Сёмуха словы і крылатыя выразы, характэрныя для народнай гаворкі: *валам валицца народ, разгавецца з паста* і іншыя, што яшчэ больш надае выразнасці вобразнасці твора, узмацняе эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку тэкста, збліжае яго з гутарковым.

Канешне, спроба А. Дудара перакласці такі значны твор на беларускую мову была адной з першых у „сацыялістычны” час, у час зараджэння беларускага „сацрэалістычнага” перакладазнаўства, таму, відаць, перакладчыку і не хапіла ведаў і таленту якасна перасатварыць вялікую трагедыю Ё. В. Гётэ.

Такім чынам, В. Сёмуха, здзейсніў тытанічную працу, падараваў беларускай літаратуры і беларускаму чытачу велічны помнік нямецкай і сусветнай літаратуры – трагедыю “Фаўст” Ё. В. Гётэ. Гэты

твор Гётэ пісаў усё жыццё. На глебе сюжэта старой легенды пра доктара Фаўста, які прадае душу д'яблу, вялікі майстар здолеў „умясціць” сучаснасць і зазірнуць у будучыню чалавецтва. Ствараючы трагедыю, паэт-філосаф выкарыстаў увесь арсенал паэтычных сродкаў, якія назапасіла сусветная літаратура за перыяд свайго існавання і развіцця. Тут „мы сустракаемся і з гукапісам, і з артыстычнай гульнёй слоў, і з незвычайнай рытмічнай разнастайнасцю”, з выкарыстаннем розных класічных памераў, рытмаў, якія былі ўласцівыя, у асноўным, антычнай паэзіі. У гэтым творы выкарыстана і рытміка нямецкай народнай песні, і белы, і свабодны верш. І ўсё гэта разам стварае дыялектычнае адзінства зместу і формы, досыць нечаканае, неардынарнае. З многімі праблемамі сутыкаюцца перакладчыкі складанага ва ўсіх адносінах твора. Не проста было і В. Сёмуху. Таму і перакладаўся твор амаль пятнаццаць гадоў. Таму і не дзіўна, што сам Васіль Сёмуха найбольшым набыткам у сваёй перакладчыцкай творчасці разам з “Бібліяй” лічыць “Фаўста” [7, 9].

Літаратура

1. Wuthenow R.-R. Das fremde Kunstwerk. Aspekte der literarischen Übersetzung.– Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1969.– 188 s.
2. Багдановіч М. Поўны збор твораў: У 3-х т. Т. 2. Маст. проза, пераклады, літ. артыкулы, рэцэнзіі і нататкі, чарнавыя накіды.– Мн.: Навука і тэхніка, 1993.– 600 с.
3. Ишимбаева Г. Г. Проблемы фаустианства в Германии.– Уфа: Изд-во Башкирск. ун-та, 1997.– 240 с.
4. Гётэ Ё. В. Выбраныя творы / Уклад., прадм. Л. Баршчэўскага, П. Копанева, камент. Л. Баршчэўскага і В. Сёмухі.– Мн.: Беларускі кнігазбор, 1999.– 640 с.
5. Жирмунский В. М. Гёте в русской литературе.– Л.: Наука, 1982.– 558 с.
6. Рагойша В. П. Пераклаў Якуб Колас...– Мн.: Выд. БДУ, 1972.– 112 с.
7. Сёмуха В. Сёння мы жывем у калідорах // Брестский курьер.– 2004.– № 32 (701).– С. 9.
8. Гётэ І. В. З „Фаўста”. Перад брамай // Польшча рэвалюцыі.– 1934.– № 2.– С. 92–100.
9. Goethe J.W. Theaterstücke.– Frankfurt am Main: Büchergilde Gutenberg, 1956.– 818 s.